

ความชอบธรรมทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ปรากฏในพระปรมาภิไธยของพระองค์

อภิวิชญ์ คำสอน¹

(วันรับบทความ: 6 เมษายน 2565, วันแก้ไขบทความ: 12 พฤศจิกายน 2565, วันตอบรับบทความ: 14 พฤศจิกายน 2565)

บทคัดย่อ

ความชอบธรรมทางการเมืองเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งในการดำรงพระราชสถานะของพระมหากษัตริย์ไทยให้มีความมั่นคงในการปกครองพระราชอาณาจักร ซึ่งความชอบธรรมทางการเมืองสามารถปรากฏผ่านสัญลักษณ์เชิงภาษาอย่างพระปรมาภิไธยได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่แฝงนัยสำคัญทางการเมืองของพระองค์อย่างเห็นได้ชัด บทความวิชาการนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาความชอบธรรมทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในพระปรมาภิไธยของพระองค์ โดยการศึกษาครั้งนี้ใช้วิธีวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และเสนอผลการศึกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description)

ผลการศึกษาพบว่า ความชอบธรรมทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในพระปรมาภิไธยของพระองค์ มีลักษณะความชอบธรรมทางการเมืองทั้งหมด 5 ประการ ได้แก่ (1) ความชอบธรรมโดยหลักการมหาชนนิกรสโมสรสมมติ (2) ความชอบธรรมโดยพระชาติกำเนิด (3) ความชอบธรรมโดยพิธีกรรม (4) ความชอบธรรมโดยคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา และ (5) ความชอบธรรมโดยคติความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งความชอบธรรมทางการเมืองดังกล่าวเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยเน้นย้ำสิทธิธรรมในการสืบราชสันตติวงศ์ของพระองค์ที่มีพร้อมอยู่แล้วแต่เดิมและเป็นหลักประกันพระราชสถานะของพระองค์ในการดำรงสถานะพระมหากษัตริย์แห่งราชอาณาจักรสยามให้มีความมั่นคงและถูกต้องตามจารีตประเพณี โดยพระปรมาภิไธยที่ทรงกำหนดแบบแผนใหม่นี้ได้ถูกใช้เป็นเครื่องมือแสดงถึงความชอบธรรมทางการเมืองผ่านสัญลักษณ์เชิงภาษา

คำสำคัญ: ความชอบธรรมทางการเมือง, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระปรมาภิไธย

ประเภทของบทความ: บทความวิชาการ

¹นิสิตหลักสูตรการศึกษาด้านจิต สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (ผู้รับผิดชอบบทความ)
e-mail: aphiwichk@gmail.com

The Political Legitimacy of King Rama IV from in His Official Title

Aphiwich Kumsorn¹

(Received Date: April 6, 2022; Revised Date: November 12, 2022; Accepted Date: November 14, 2022)

Abstract

Political legitimacy is a crucial factor in maintaining status as the King of the Kingdom of Siam in order to maintain the stability of the Kingdom's rule. In which political legitimacy can be manifested through linguistic symbols such as the official title. In particular, King Rama IV's official title, which clearly conveys his political significance. This academic paper aims to study the political legitimacy of King Rama IV from his official title. This study used the Documentary Research method and presented the results by analytical description.

The study show that the political legitimacy found in the King Rama IV's official title has five characteristics as follows: (1) social legitimacy, (2) legitimacy by birth, (3) ritual legitimacy, (4) legitimacy by Buddhism beliefs and (5) legitimacy by Brahmin-Hinduism beliefs. The political legitimacy of his majesty King Rama IV emphasizes the inherent right of succession to the throne and ensures the stability of his status as the King of the Kingdom of Siam and correct according to tradition. The latest pattern-forming of his official title was used as a tool to demonstrate political legitimacy through linguistic symbols.

Keywords: The Political Legitimacy, King Rama IV, The Official Title

Type of Article: Academic Article

¹Undergraduate, Bachelor of Education Program in Social Studies, Faculty of Social Sciences, Srinakharinwirot University
e-mail: aphiwichk@gmail.com (corresponding author)

บทนำ

สถาบันพระมหากษัตริย์ในสังคมไทยเป็นศูนย์รวมจิตใจชาวไทยที่สืบทอดมายาวนานหลายศตวรรษ เป็นวัฒนธรรมการปกครองที่มีความสำคัญ บ่งบอกถึงแนวคิด ความเชื่อ และความหมายของสัญลักษณ์ต่าง ๆ (Princess Maha Chakri Sirindhorn Foundation [PMSF], 2011, p. 6) ตลอดระยะเวลาหลายร้อยปีที่ผ่านมา แนวคิดสถาบันพระมหากษัตริย์มีความหลากหลายแตกต่างกันไปตามยุคสมัยหรือตามแต่รัชกาล ทั้งแนวคิดสมมติเทพ พุทธราชา ธรรมราชา พระจักรพรรดิราช หรือพระโพธิสัตว์ ซึ่งล้วนแต่เป็นการอ้างที่มาแห่งพระราชอำนาจและนำไปสู่ การสร้างความชอบธรรมทางการเมืองเพื่อให้พระมหากษัตริย์ทรงดำรงอยู่ในฐานะผู้ปกครองสูงสุดอย่างต่อเนื่องและ มั่นคง โดยความชอบธรรมทางการเมืองสามารถแสดงออกผ่านการปฏิบัติพระองค์หรือผ่านเชิงสัญลักษณ์ในรูปแบบ ภาษาย่างเช่นพระนามพระมหากษัตริย์

พระนามพระมหากษัตริย์ไทยสามารถสะท้อนภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ในอดีตที่มีลักษณะแบบ อุดมคติตามความเชื่อทางศาสนา คือทรงเป็นเทวราชาตามคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และทรงเป็น ธรรมราชาตามคติความเชื่อของพระพุทธศาสนา ซึ่งเน้นเรื่องบุญบารมีเป็นสำคัญ ตัวอย่างพระนามที่สะท้อน ภาพลักษณ์อย่างเห็นได้ชัด อาทิ พระรามธิบดี พระรามราชาธิราช พระนารายณ์มหาราช พระบรมราชา นน่อพุทธางกูร พระมหาจักรพรรดิ พระมหาธรรมราชา เป็นต้น สำหรับพระนามพระมหากษัตริย์ที่จารึกลงใน พระสุพรรณบัฏ เรียกว่า “พระปรมาภิไธย” จัดเป็นเครื่องประกอบอิสริยยศอิสริยศอย่างหนึ่งสำหรับพระมหากษัตริย์ มีการกล่าวอ้างแหล่งที่มาของพระราชอำนาจเพื่อสร้างความชอบธรรมในการปกครอง อย่างเช่น พระปรมาภิไธย รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 อันเป็นแบบแผนที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยมีวรรณคดีว่า “รัตนกาศภาสกรวงศ์” เป็นการสื่อว่าพระมหากษัตริย์ทรงสืบเชื้อสายมาจากพระอาทิตย์ สอดคล้องกับความเชื่อพระรามเป็นร่างอวตารของ พระนารายณ์และเป็นกษัตริย์ในตระกูลพระอาทิตย์หรือตระกูลสุริยวงศ์เช่นกัน (Pakdeekham, 2019, p. 149) พระปรมาภิไธยจึงสะท้อนภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ในอุดมคติโดยการเป็นสมมติเทพตามคติเทวราชา และอ้างว่าได้รับอำนาจจากเทพเจ้าหรือร่างอวตารของเทพเจ้าของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งเป็นการสร้างความชอบ ธรรมทางการเมืองประการหนึ่งของพระมหากษัตริย์

ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เหตุการณ์ทางการเมืองหลังจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสวรรคต ถือเป็นเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือสมเด็จพระเจ้า ลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎในขณะนั้น พระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประสูติแต่พระอัครมเหสี คือ สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ได้ทรงพระผนวชตามโบราณราชประเพณี โดยมีพระนามฉายาว่า “วชิรญาณ” เมื่อผนวชได้ 15 วัน พระราชบิดาเสด็จสวรรคต แต่เนื่องด้วยเหตุผลทางการเมืองทำให้พระองค์ ไม่สามารถขึ้นครองราชสมบัติซึ่งเป็นสิทธิอันชอบธรรมของพระองค์ต่อจากพระราชบิดาได้ จึงทรงตัดสินพระทัยผนวช ต่ออย่างไม่มีกำหนดเพื่อหลบหนี “ราชภัย” ดังธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติกันมาในช่วงการผลัดแผ่นดินในสมัยอยุธยา (Banham, 2009, pp. 50-51) แต่ภายหลังพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระองค์ได้ขึ้น ครองราชสมบัติจากการสนับสนุนของกลุ่มอำนาจทางการเมืองในขณะนั้น และเพื่อย้ำสิทธิธรรมทางการเมืองว่า ทรงมีสิทธิในการดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์ จึงทรงปฏิบัติพระองค์ในด้านต่าง ๆ ให้เป็นที่ประจักษ์และ เป็นที่ยอมรับของเหล่าราษฎร รวมถึงทรงกำหนดธรรมเนียมการเฉลิมพระปรมาภิไธยใหม่ โดยมีข้อสังเกตว่า เนื้อความ มีการพรรณนาพระคุณลักษณะต่าง ๆ ที่แสดงถึงความเป็นพระองค์และแฝงความหมายโดยนัยถึงการได้มาซึ่งอำนาจ

และตำแหน่งพระมหากษัตริย์ของพระองค์ด้วย พระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงสามารถสะท้อนความชอบธรรมทางการเมืองของพระองค์ได้อย่างเด่นชัด

บทความวิชาการนี้จึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาความชอบธรรมทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในพระปรมาภิไธยของพระองค์ เป็นการเสนอมุมมองความชอบธรรมทางการเมืองผ่านสัญลักษณ์เชิงภาษาและชี้ให้เห็นความสำคัญของพระปรมาภิไธยที่มีนัยสำคัญทางการเมืองของพระมหากษัตริย์

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

เพื่อศึกษาความชอบธรรมทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในพระปรมาภิไธยของพระองค์ โดยการศึกษาครั้งนี้ใช้วิธีวิจัยเอกสาร (documentary research) และเสนอผลการศึกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์ (analytical description)

การทบทวนวรรณกรรม

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องเพื่อศึกษาความชอบธรรมทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในพระปรมาภิไธยของพระองค์ มีดังนี้

1. ความชอบธรรมทางการเมือง

การให้นิยามของความชอบธรรมทางการเมือง (political legitimacy) สามารถแบ่งออกได้สองสาขาวิชาหลัก คือ รัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ การทบทวนวรรณกรรมในครั้งนี้จะมุ่งเน้นความชอบธรรมในทางรัฐศาสตร์ เนื่องจากผู้ศึกษาต้องการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างความชอบธรรมทางการเมืองของผู้ปกครองและระบอบการปกครองกับการยอมรับและสนับสนุนของประชาชน โดยความชอบธรรมทางการเมืองในทางรัฐศาสตร์ หมายถึง การยอมรับโดยประชาชนหรือโดยสังคมส่วนใหญ่ ว่าการเข้าสู่ตำแหน่งอำนาจและการใช้อำนาจเป็นเรื่องที่สอดคล้องกับกฎหมายและเป็นประโยชน์ต่อสังคม ความชอบธรรมทางการเมืองจะทำให้ตัวบุคคลและระบอบดำรงอยู่ได้อย่างต่อเนื่องและมั่นคง เมื่อใดก็ตามที่บุคคลและระบอบไม่สามารถสร้างพึงพอใจให้กับประชาชนได้ หมายความว่าทั้งตัวบุคคลและระบอบจะประสบปัญหาเรื่องความชอบธรรมทางการเมือง บุคคลและระบอบก็ไม่สามารถจะดำรงอยู่ต่อไปได้ โดยความชอบธรรมทางการเมืองอาจมีที่มาจากหลายแหล่งอำนาจ เช่น ในสังคมจารีต ผู้มีอำนาจได้ความชอบธรรมโดยอ้างว่าได้รับมอบอำนาจศักดิ์สิทธิ์จากพระเจ้าหรืออวตารของพระผู้เป็นเจ้าตามคติเทวราชา ในสังคมประชาธิปไตย รัฐบาลอาจมีความชอบธรรมจากการเลือกตั้งของประชาชน เป็นต้น (Katasila & Tansun, n.d., p. 464)

หากพิจารณาลักษณะความชอบธรรมทางการเมืองตามแนวคิดของ Weber (1958) นักวิชาการชาวเยอรมัน สามารถแบ่งประเภทตามการใช้สิทธิอำนาจปกครองที่ถือว่าชอบธรรมออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้ (Lertsomporn, n.d., pp. 5-6)

1) ความชอบธรรมเชิงบารมี (charismatic legitimacy) คือ ความชอบธรรมในการใช้สิทธิอำนาจปกครองที่ขึ้นอยู่กับให้การยอมรับของประชาชนต่อบารมีของผู้นำซึ่งใช้สิทธิอำนาจนั้น ยกตัวอย่างเช่น การให้การยอมรับในการปกครองของหัวหน้าเผ่าที่ถูกมองจากคนในเผ่าว่ามีบารมีเพียงพอในการเป็นหัวหน้าเผ่า เป็นต้น

2) ความชอบธรรมเชิงจารีตประเพณี (traditional legitimacy) คือ ความชอบธรรมในการใช้สิทธิอำนาจปกครองที่ขึ้นอยู่กับให้การยอมรับของประชาชนต่อการใช้อำนาจที่สืบเนื่องมายาวนาน จากคนรุ่นหนึ่งสู่คน

อีกรุ่นหนึ่ง จนกล่าวได้ว่าเป็นจารีตประเพณีที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมา ประเทศที่ดำเนินตามรูปแบบนี้ อาทิ ประเทศที่ปกครองในระบอบกษัตริย์ (monarchy) เป็นต้น

3) ความชอบธรรมเชิงเหตุผลหรือเชิงกฎหมาย (rational/legal legitimacy) คือ ความชอบธรรมในการใช้สิทธิอำนาจปกครองที่ขึ้นอยู่กับลักษณะของการใช้สิทธิอำนาจว่าทำตามกฎหมายมากน้อยแค่ไหน ซึ่งพิจารณาได้จากตัวบทกฎหมายที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ ประเทศที่ดำเนินตามรูปแบบนี้ ได้แก่ ประเทศที่ปกครองในระบอบประชาธิปไตยแบบมีผู้แทน (representative democracy)

ทั้งนี้ ผู้ศึกษาเห็นว่า ความชอบธรรมทางการเมืองตามความคิดเห็นของ Weber ได้รับการยอมรับโดยทั่วไป เนื่องจากมีความครอบคลุมถึงความชอบธรรมทางการเมืองในประวัติศาสตร์สังคมมนุษย์ที่ผ่านมา จึงต้องการอธิบายเพื่อให้เข้าใจลักษณะความชอบธรรมทางการเมืองแต่ละประเภทในเบื้องต้นก่อน

สำหรับงานวิจัยในไทยได้มีการทบทวนวรรณกรรมในงานวิจัยของ Puckadthikom (1985) ที่ทำการศึกษาวิเคราะห์ความชอบธรรมของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสมัยอยุธยา โดยกล่าวถึงความชอบธรรมไว้ว่า ความชอบธรรมเป็นเครื่องโน้มน้าวใจผู้คนให้เคารพเชื่อฟังและปฏิบัติตามที่ผู้ปกครองและระบอบการปกครองต้องการ ก่อให้เกิดความรู้สึกผูกพันเป็นสัญญาประชาคม (contract) ต่อกันระหว่างผู้ปกครองกับประชาชน และทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและประชาชนแน่นแฟ้นมั่นคงบนพื้นฐานแห่งความไว้วางใจต่อกัน ตลอดจนเกิดเสถียรภาพทางการเมือง ดังนั้น เสถียรภาพทางการเมืองจึงขึ้นอยู่กับความชอบธรรมอันเป็นพื้นฐานแห่งการสนับสนุนผู้ปกครองและระบอบการปกครองนั้น แต่หากชุมชนการเมืองใดที่ผู้ปกครองและระบอบการปกครองไร้ความชอบธรรม ชุมชนการเมืองนั้นย่อมมีความรุนแรงเกิดขึ้น เช่น ระบอบทระราชย์ กบฏ หรือความแตกแยกในรูปแบบต่าง ๆ เป็นต้น ความชอบธรรมจึงมีความสำคัญต่อการเมืองการปกครองมาก โดยการศึกษาความชอบธรรมสมัยอยุธยาแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ ความชอบธรรมโดยอุดมการณ์ ความชอบธรรมโดยโครงสร้าง ความชอบธรรมโดยตัวบุคคล ทั้งนี้ ผู้ศึกษามีความเห็นว่า ความชอบธรรมในแต่ละประเภทมีหลักการและลักษณะที่ละเอียดซับซ้อน เพื่อความชัดเจนในเนื้อหาของความชอบธรรมแต่ละประเภทและความสะดวกต่อการศึกษาวิเคราะห์ จึงได้สรุปความชอบธรรมสมัยอยุธยา ดังนี้

1) ความชอบธรรมโดยอุดมการณ์ (ideological legitimation) เป็นความชอบธรรมที่อาศัยอุดมการณ์เป็นปัจจัยหลักในการอธิบายแหล่งที่มาของอำนาจ โดยเกิดจากความเชื่อและค่านิยมทางศาสนาที่เน้นพระชาติกำเนิดอันวิเศษเหนือมนุษย์และทิพยภาวะแห่งสถาบันพระมหากษัตริย์ เช่น การอ้างความเป็นสมมติเทพ พระโพธิสัตว์ พระจักรพรรดิราชและธรรมราชา เป็นต้น

2) ความชอบธรรมโดยโครงสร้าง (structural legitimation) เป็นความชอบธรรมที่เอื้ออำนาจวิธีการได้มาซึ่งอำนาจและวิธีการปกครองอันชอบธรรมสอดคล้องกับอุดมการณ์และค่านิยมของประชาชน ความชอบธรรมประเภทนี้เกิดจากความชอบธรรมโดยอุดมการณ์ก่อน แล้วจึงเกิดการยอมรับให้สืบต่ออำนาจนั้น เช่น การได้มาซึ่งอำนาจโดยอาศัยพระชาติกำเนิดเป็นเกณฑ์ อาศัยคติสกุลวงศ์ อาศัยพิธีกรรม หรืออาศัยหลักการอนงคนนิกรสโมสรสมมติ การใช้พระมนุสธรรมศาสตร์และราชনীติศาสตร์เป็นหลักในการปกครอง การปฏิบัติตามหลักราชธรรม เป็นต้น

3) ความชอบธรรมโดยตัวบุคคล (personal basis of legitimation) เป็นความชอบธรรมที่มาจากตัวบุคคลของผู้ปกครองเองเป็นหลักสำคัญ ถ้าประชาชนศรัทธา การปกครองนั้นจะถือว่ามีความชอบธรรมไปโดยปริยาย ซึ่งสิ่งที่แสดงถึงความชอบธรรมโดยบุคคล คือ อำนาจทางการเมือง อันมาจากความสามารถของผู้ปกครอง กำลังผู้คนและกำลังอาวุธ

ดังนั้น ความชอบธรรมทางการเมืองจึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้ผู้ปกครองและระบอบการปกครองดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและต่อเนื่อง ผู้ปกครองแต่ละคนจึงมีการอ้างแหล่งที่มาของอำนาจด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับตนและให้ประชาชนยอมรับสถานะการเป็นผู้นำและระบอบการปกครองนั้น อันจะนำไปสู่การปกครองอย่างมีประสิทธิภาพและบ้านเมืองสงบสุข

2. การดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สำหรับเหตุการณ์ทางการเมืองที่นำไปสู่การสร้าง ความชอบธรรมทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เหตุการณ์เริ่มขึ้นตั้งแต่หลังจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคต โดยไม่ได้ตรัสมอบราชสมบัติให้แก่ผู้ใด เหล่าพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ประชุมปรึกษากันแล้วให้ทูลเชิญพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระราชโอรสพระองค์ใหญ่อันประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเรียบ (ต่อมาคือสมเด็จพระศรีสุลาลัย) ขึ้นครองราชสมบัติสืบสันตติวงศ์เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นทรงมีพระชันษา 37 ปีและทรงพระปรีชาสามารถในการบริหารราชการบ้านเมืองครั้งตั้งแต่แผ่นดินพระราชบิดา หากพิจารณาตามหลักนิติบัญญัติแล้ว สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ (หรือวชิรญาณภิกขุในขณะนั้น) พระราชโอรสอันประสูติแต่พระอัครมเหสี คือ เจ้าฟ้าหญิงบุญรอด (ต่อมาคือสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี) ทรงมีสิทธิโดยชอบธรรมในการขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ แต่ด้วยพระชนมายุที่น้อยกว่ากรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ถึง 17 ปี และทรงไม่มีบทบาทหรืออิทธิพลในด้านการเมืองการปกครอง นอกจากนี้พระองค์ยังไม่มีพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ให้การสนับสนุนอย่างแข็งขัน สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎจึงตัดสินใจพระทัยผนวชต่อไปอย่างไม่มีกำหนด (Banham, 2009)

ผู้ศึกษามีข้อสังเกตว่า การดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับบ้านเมืองเป็นอย่างมาก เนื่องด้วยพระองค์มีแนวพระราชดำริทางการเมืองแบบใหม่ที่แตกต่างไปจากพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน การศึกษาแนวพระราชดำริทางการเมืองของพระองค์จึงมีส่วนช่วยให้เข้าใจถึงการพัฒนาศักยภาพทางการเมืองและวิธีการรักษาพระราชอำนาจของพระองค์ที่มีขอบเขตจำกัดภายใต้สถานการณ์ทางการเมืองภายในขณะนั้น จากการทบทวนวรรณกรรมในงานวิจัยของ Teerawat (1982) ซึ่งทำวิทยานิพนธ์เรื่องพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมุ่งศึกษาถึงกำเนิดและพัฒนาการแห่งพระราชดำริทางการเมืองของพระองค์ สามารถสรุปได้ว่า การขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเหตุการณ์สำคัญมีผลต่อการพัฒนาศักยภาพทางการเมืองของวชิรญาณภิกขุ ด้วยทรงตระหนักว่าการสืบราชสมบัติด้วยพระชาติกำเนิดอย่างเดียวไม่เพียงพอ พระองค์จึงต้องใช้ความพยายามอย่างยิ่งในการสร้างฐานอำนาจทางการเมืองและพัฒนาคุณสมบัติของพระองค์ให้เหมาะสมที่จะเป็นพระมหากษัตริย์องค์ต่อไปตามสิทธิธรรมที่มีอยู่ โดยทรงใช้ศาสนาเป็นฐานอำนาจทางการเมือง โดยการเป็นผู้นำสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจึงเป็นไปเพื่อจุดประสงค์ทางการเมืองด้วย นอกจากนี้ กลุ่มขุนนางที่มีอิทธิพลมากในสมัยนั้น คือ ขุนนางตระกูลขุนนาค ซึ่งเป็นกลุ่มขุนนางที่สนับสนุนการขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย วชิรญาณภิกขุจึงมองเห็นความสำคัญของขุนนางตระกูลขุนนาคว่าอาจมีอิทธิพลในการสนับสนุนให้เจ้านายพระองค์ใดพระองค์หนึ่งขึ้นครองราชย์ พระองค์จึงพยายามดำเนินบทบาททางการเมืองให้เป็นที่ยอมรับของขุนนางกลุ่มนี้ว่าทรงเหมาะสมที่สุดในการเป็นพระมหากษัตริย์องค์ต่อไป

ตลอดระยะเวลา 27 ปีที่ทรงดำรงอยู่ในสมณเพศ ทรงมีโอกาสดำเนินการที่เรียนรู้สภาพจริงของสังคมและโลกภายนอก พระองค์จึงสามารถพัฒนาพระราชดำริทางการเมืองให้มีลักษณะเฉพาะพระองค์ในเรื่องของพระราชกรณียกิจแห่งพระมหากษัตริย์ที่พึงมีต่อราษฎรและราชอาณาจักร เมื่อทรงขึ้นครองราชสมบัติ ทรงได้ดำเนินการตามพระราชดำริทางการเมืองใหม่ แต่ก็ไม่ได้ทรงละทิ้งความเชื่อพื้นฐานเรื่องบทบาทของกษัตริย์สมบูรณ์ในฐานะที่ปรึกษาที่เป็นธรรมราชาตามอุดมคติทางพุทธศาสนา เพียงแต่ทรงกำหนดบทบาทธรรมราชาของพระองค์ให้ใกล้ชิดราษฎรยิ่งกว่ารัชสมัยใดที่ผ่านมา

สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งเกี่ยวกับแนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ การเน้นย้ำหลักการมหาชนนิกรสโมสรสมมติ เพื่อแสดงถึงการได้มาซึ่งตำแหน่งพระมหากษัตริย์ของพระองค์ให้มีความชัดเจนและเป็นที่ยอมรับของทุกคนโดยทั่วไป จากงานวิจัยของ Chandransu (2011) ซึ่งศึกษาแนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์ สรุปผลการศึกษาได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงเหตุผลของการเป็นพระมหากษัตริย์ว่ามาจาก “มหาชนนิกรสโมสรสมมติ” คือ ประชาชนพร้อมใจกันยกย่องยินยอมให้ทรงดำรงตำแหน่ง ไม่ใช่เพราะบุญวาสนาบารมี แนวพระราชดำริทางการเมืองจึงเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คือ ทรงให้ความใกล้ชิดและเข้าถึงจิตใจของราษฎรมากขึ้นกว่าเดิม ไม่ได้ทรงถือพระองค์ว่าทรงเป็นใหญ่และทุกคนต้องยำเกรงต่อพระราชอำนาจอย่างคติเทวราชา แต่ทรงยึดหลักว่าพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ไม่ได้ยิ่งใหญ่ไปกว่าความสุขส่วนรวมในประเทศของพระองค์

3. พระปรมาภิไธย

“พระปรมาภิไธย” หมายความว่า “ชื่อ (ใช้เฉพาะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว) เช่น ในพระปรมาภิไธย ทรงลงพระปรมาภิไธย” (Office of the Royal Society, 2011) จัดเป็นคำวิสามานยนามและใช้ประกอบกับคำวิสามานยนาม “พระบาทสมเด็จพระ” ถือเป็นเครื่องประกอบอิสริยยศอิสริยศศักดิ์อย่างหนึ่งสำหรับพระมหากษัตริย์ โดยพระปรมาภิไธยมักมีขนาดพระนามที่ยาวหลายบรรทัด ใช้คำศัพท์ภาษาบาลีและสันสกฤตที่ผูกขึ้นอย่างประณีตให้ได้เสียงที่ไพเราะและสื่อความถึงพระคุณ วิเศษและสายราชสกุลของพระมหากษัตริย์พระองค์นั้น (The Government Public Relations Department, 2019) พระปรมาภิไธยสามารถแบ่งตามลักษณะการใช้ได้ 3 อย่าง ได้แก่ พระปรมาภิไธยอย่างเต็มๆ พระปรมาภิไธยอย่างมัธยม และพระปรมาภิไธยอย่างสังเขป (Bunnag, 2000, p. 37)

1) พระปรมาภิไธยอย่างเต็มๆ เป็นพระปรมาภิไธยที่จารึกไว้ในพระสุพรรณบัฏเมื่อประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ประกอบด้วยถ้อยคำแสดงพระคุณลักษณะพิเศษต่าง ๆ หลายวรรค

2) พระปรมาภิไธยอย่างมัธยม เป็นพระปรมาภิไธยที่ตัดทอนถ้อยคำแสดงพระคุณลักษณะบางส่วนจากพระปรมาภิไธยอย่างเต็มๆ เพื่อให้สะดวกแก่การเชิญไปใช้ในโอกาสต่าง ๆ เช่น การประกาศพระราชพิธี เป็นต้น

3) พระปรมาภิไธยอย่างสังเขป เป็นพระปรมาภิไธยที่มีแต่พระนามจริงและพระนามแผ่นดิน หรือให้มีแต่พระนามแผ่นดินอย่างเดียว

จากการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับพระปรมาภิไธย ผู้ศึกษามีข้อสังเกตว่า พระปรมาภิไธยตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ส่วนมากเป็นพระนามแบบแผนเดียวกัน ภาษามีความแตกต่างกันไม่มากนัก

เมื่อเทียบกับพระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา จะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างไปจากแบบแผนเดิมอย่างมาก โดย Rajauphab (1946, pp. 101-103) ได้อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมการขนานพระปรมาภิไธยใหม่ ด้วยตามโบราณราชประเพณีพระนามพระมหากษัตริย์ที่จารึกลงในพระสุพรรณบัฏถวายเมื่อราชาภิเษก มักใช้พระนามแบบแผนเดียวกันสืบต่อกันมาด้วยถือว่าเป็นสิริมงคล ราชบรรพบุรุษจึงไม่พึงเรียกพระนามตามที่จารึกนั้น แต่เรียกพระนามที่สมมติขึ้นตามความพึงพอใจ ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พระปรมาภิไธยในรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 มีแบบแผนเหมือนกันทุกพระองค์ คือขึ้นต้นว่า “สมเด็จพระบรมราชาธิราชรามธิบดี” ครั้นสมัยรัชกาลที่ 3 ราชบรรพบุรุษเรียกขานแผ่นดิน 2 รัชกาลก่อนว่า แผ่นดินต้นและแผ่นดินกลาง ทรงวิตกว่ารัชกาลพระองค์จะถูกเรียกว่า แผ่นดินปลาย จึงทรงให้เรียกขาน 2 รัชกาลก่อนตามพระนามพระพุทธรูปที่ทรงสร้างอุทิศถวายว่า พระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาลงโลกและพระพุทธรูปเลิศล้ำนภากาศ ครั้นถึงรัชกาลที่ 4 เกิดปัญหาการออกพระนามรัชกาลที่ 3 พระองค์จึงวางระเบียบการออกพระนามพระมหากษัตริย์ให้เป็นที่ยึด เมื่อทำการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกจึงโปรดให้ใช้พระนามเดิมขึ้นต้นว่า “พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล” และให้เพิ่มพระนามแผ่นดินสำหรับใช้เรียกขานว่า “พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ลงท้ายพระปรมาภิไธย แล้วทรงให้เรียกรัชกาลที่ 3 ว่า “พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว” ซึ่งคำว่าพระนั่งเกล้าและพระจอมเกล้า อนุโลมมาจากพระนามเดิมว่า “ทับ” และ “มังกุล”

ด้วยเหตุผลของการเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมการขนานพระปรมาภิไธยใหม่ในข้างต้น ประกอบกับความเชี่ยวชาญทางด้านอักษรศาสตร์และโหราศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การขนานพระปรมาภิไธยแบบแผนใหม่ของพระองค์ จึงมีความพิเศษในการสื่อความหมายที่ละเอียดลึกซึ้งผ่านการพรรณนาสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระองค์โดยเฉพาะ ล้วนแล้วแต่เป็นถ้อยคำที่ไพเราะและมีความหมายสิริมงคลอย่างยิ่ง ผู้ศึกษาจึงเลือกศึกษาพระปรมาภิไธยอย่างเต็มที่ เพื่อให้ได้เนื้อความที่ครบถ้วนในการศึกษาอย่างละเอียด แต่เนื่องจากพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีปรากฏหลายแหล่งข้อมูล ซึ่งมีความแตกต่างของคำในบางวรรค ผู้ศึกษาจึงเลือกศึกษาพระปรมาภิไธยที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ดังนี้

“พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล สุทธิสมมุติเทพยพงศ วังศาตศรภษัตริย์ วรชัฎยราชนิกรโธม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ อุกโตสุชาติสังสุทธเคราะห์ จักรกรีบรมนารถ อติศรราชรามวังกูร สุจริตมูลสุสาธิตอุกฤษฐวิบูลย์ บุรพาดุลยฤทธิญาณินหาร สุภาธิการรังสฤษดิ์ ธิญญลักษณ์วิจิตรโสภาคสรรพางค์ มหาชโนตมางค ประนต บาทบงกชยุคล ประสิทธิสรรพสุภผลอุดม บรมสุขุมาลยมหาบุรุษยรัตน์ ศักยาพิพัฒน์สรรพโกศล สุวิสุทธิวิมลศุภศีลสมาจารย์ เพ็ชรญาณประภาไพโรจน์ อเนกโกฏิสาธุคุณวิบูลย์สันดาน ทิพยเทพาวตาร ไพศาลเกียรติคุณอดุลยพิเศษ สรรพเทเวศรานุรักษ์ เอกอัครมหาบุรุษ สุตพุทธมหาราชวี ตรีปิฎกาภิโกศลวิมลปรีชา มหาอุดมบัณฑิตสุนทรวิจิตรปฏิภาณ บริบูรณ์คุณสารสยามาภิลोकยติลก มหาปรีวารนายกองนันท มหันตวรฤทธิเดช สรรพวิเศษสิริธรรมมหาชนนิกรสมสรสมมติ ประสิทธิวรยศมโหตรบรมราชสมบัติ นพปดลเศวตฉัตรราชฉัตร ศิริรัตโนปลักษณมหาบรมราชาภิเศกาภิษิต สรรพทศทิศวิชัย สกลมไหสวริยมหาสวามินทร์ มเหศวรมหินทรมหाराชาธิราชวโรดม บรมนารถชาติอาชาวศรัย พุทธาภิไธยรัตนสรณารักษ์ อุกฤษฐศักดิ์อัครเรศราชสมบัติ เมตตากรุณาสีตลหฤทัย อนันตปรมัยบุญการ สกลไพศาลมหารัษฎาธิเบศร ปรเมนทรรวมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบรมบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (Thipakornwong, 1934)

สรุปผลการศึกษา

จากการศึกษาความชอบธรรมทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในพระปรมาภิไธยของพระองค์ สามารถสรุปได้ ดังนี้

1. ความชอบธรรมโดยหลักการมหาชนนิกรสโมสรสมมติ

ในพระปรมาภิไธยปรากฏคำว่า “มหาชนนิกรสโมสรสมมติ” หมายความว่า “ผู้ที่ได้รับการยินยอมจากหมู่ชนเป็นจำนวนมาก” กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชสมบัติได้นั้น เนื่องจากทรงอาศัยกลุ่มอำนาจทางการเมืองโดยเฉพาะขุนนางตระกูลขุนนางคอยสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง การที่ทรงดำรงอยู่ในสมณเพศมานานถึง 27 ปี พระราชอำนาจของพระองค์จึงไม่เข้มแข็งเท่าที่ควร ประกอบกับอิทธิพลของตระกูลขุนนางที่เข้ามามีบทบาทในราชสำนักมาอย่างยาวนาน ขุนนางตระกูลขุนนางจึงเป็นกำลังสำคัญในการคัดเลือกเจ้านายขึ้นดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 และรัชสมัยของพระองค์ สอดคล้องกับหลักการ “มหาชนนิกรสโมสรสมมติ” ซึ่งพัฒนามาจากคติ “พระมหาสम्मติราช” พระราชาองค์แรกตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ที่มาจากการได้รับการยอมรับของมหาชนให้ขึ้นเป็นกษัตริย์ด้วยเห็นว่ามีบุญบารมี

โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักรู้เสมอว่าทรงเป็นผู้ถูกเลือกจากบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ ดังข้อความที่ว่า “...ที่ได้เป็นเจ้าแผ่นดินทั้งนี้ ครั้นจะว่าไปว่า ได้เป็นด้วยอำนาจเทวดาก็เป็นอันลบลบลู่บุญคุณของท่านผู้หลักผู้ใหญ่ที่ท่านพร้อมใจกันอุปถัมภ์ค้ำชูขึ้นให้เป็นเจ้าแผ่นดินนั้นไป ด้วยว่าความที่ได้เป็นเจ้าแผ่นดิน เพราะท่านผู้หลักผู้ใหญ่ค้ำชูอุดหนุนนั้นรู้อยู่แก่ตา เห็นอยู่แก่ตาของคนเป็นอันมาก ตรง ๆ ไม่อ้างอำนาจเทวดาแล้ว...” (Mongkut, 2005, p. 112)

ดังนั้น คำว่า “มหาชนนิกรสโมสรสมมติ” ที่ปรากฏในพระปรมาภิไธยของพระองค์ได้แสดงถึงความชอบธรรมทางการเมืองในการขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์จากการยินยอมพร้อมใจของเหล่าผู้มีอำนาจทางการเมืองในขณะนั้น นับว่าเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในประวัติศาสตร์ซึ่งสอดคล้องกับการปรากฏของคำดังกล่าวในพระปรมาภิไธยมหาชนนิกรสโมสรสมมติจึงจัดเป็นความชอบธรรมทางการเมืองโดยโครงสร้างต่อผู้ปกครองในด้านวิธีการได้มาซึ่งอำนาจที่ชอบธรรม

2. ความชอบธรรมโดยพระชาติกำเนิด

ในพระปรมาภิไธยปรากฏคำว่า “อุภโตสุชาติสังสุทธเคราะหณี” หมายความว่า “พระชาติกำเนิดอันประเสริฐทั้งสองฝ่าย โดยกำเนิดจากครุฑอันบริสุทธิ์” กล่าวคือ ผู้ที่มีพระบิดาเป็นพระมหากษัตริย์ ส่วนพระมารดาเป็นเจ้านายร่วมพระราชวงศ์เดียวกัน ด้วยถือกันว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ตามสายโลหิต ซึ่งผู้ที่มีส่วยพระนามดังกล่าวต้องมีอิสริยยศชั้นเจ้าฟ้าเท่านั้น บุคคลที่มีคุณสมบัติดังกล่าวจึงมีสิทธิในการสืบราชสันตติวงศ์โดยชอบธรรม

เนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็น “สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ” ซึ่งตามสิทธิธรรมแล้วทรงอยู่ในฐานะพระรัชทายาทอันชอบธรรมในการสืบราชสมบัติต่อจากพระราชบิดา แต่หลังจากพระราชบิดาเสด็จสวรรคต พระองค์มีพระชันษาเพียง 20 ปีและไม่ได้รับราชการในราชการสมัยของพระราชบิดา จึงทรงไม่มีผลงานด้านการบริหารราชการแผ่นดินเป็นที่ประจักษ์ เนื่องจากทรงสนพระทัยในการพระศาสนา ในขณะที่พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระเชษฐาต่างพระมารดา ซึ่งมีพระชันษามากกว่าถึง 17 ปี ทรงมีความสามารถในการบริหารราชการแผ่นดินและเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระราชบิดาอย่างยิ่ง

จึงมีผู้สนับสนุนให้ขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระราชบิดา ส่วนพระองค์ทรงตัดสินพระทัยดำรงอยู่ในสมณเพศต่อไปนานถึง 27 ปี จากเหตุการณ์ดังกล่าวสะท้อนถึงปัญหาการสืบราชสันตติวงศ์ที่ไม่เป็นไปตามจารีตประเพณีอย่างเคร่งครัด

เมื่อพระองค์ได้ขึ้นครองราชสมบัติต่อจากสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช ทรงให้ความสำคัญกับการสืบราชสันตติวงศ์เป็นอย่างมาก โดยทรงอ้างความชอบธรรมด้วยการเป็น “อุภโตสุชาติสังสุทธเคราะห์” ในพระปรมาภิไธย ซึ่งแสดงถึงสถานะอันสูงส่งตามสายโลหิตและเป็นการย้ำสิทธิธรรมทางการเมืองตามชาติกำเนิดของพระองค์ว่าทรงเป็นผู้สิทธิในการดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์อย่างถูกต้อง ด้วยทรงระลึกอยู่เสมอว่าทรง “เป็นผู้เกิดดีแล้วแต่ชาติประเสริฐทั้งสองฝ่าย” ต่างจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงด้อยเรื่องพระชาติกำเนิด ด้วยเมื่อครั้งเสด็จพระราชสมภพทรงประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเรียบซึ่งเป็นเพียงสามัญชน ซึ่งทรงเป็นผู้ “เกิดดีแล้วแต่พระราชบิดาฝ่ายเดียว” (Mongkut, 1958, pp. 15-16)

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพยายามอย่างเต็มที่ในเรื่องการสืบทอดอำนาจทางการเมือง ให้การสืบราชสันตติวงศ์เป็นไปตามสายโลหิต โดยให้สิทธินี้ตกอยู่กับพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ของพระเจ้าแผ่นดินที่มีฐานันดรศักดิ์เป็นเจ้าฟ้าที่ประสูติแต่พระอัครมเหสี (Teerawat, 1982, p. 341) เพื่อกำหนดการสืบราชสันตติวงศ์ให้เป็นแบบแผนมากขึ้นและป้องกันการเกิดเหตุการณ์ดังเช่นเมื่อครั้งที่พระองค์ทรงพลัดจากราชสมบัติอันเป็นความชอบธรรมของพระองค์แต่เดิม

การอ้างถึงพระชาติกำเนิดเพื่อยืนยันสิทธิในการสืบราชสันตติวงศ์ จัดเป็นการสร้างความชอบธรรมทางการเมืองโดยโครงสร้างต่อผู้ปกครองในด้านวิธีการได้มาซึ่งอำนาจที่ชอบธรรมประการหนึ่ง ในลักษณะการรับมรดกสืบทอดจากบรรพบุรุษทางฝ่ายบุรุษ ซึ่งเป็นหลักการของระบบครอบครัว ทั้งนี้ ประชาชนต้องเห็นชอบและยอมรับอำนาจการปกครองของพระราชวงศ์ การสืบราชสันตติวงศ์ในพระราชวงศ์ดังกล่าวจึงจะมีความชอบธรรม

3. ความชอบธรรมโดยพิธีกรรม

จากพระปรมาภิไธยปรากฏวรรคที่ว่า “นพปดลเศวตฉัตรดิฉัตร ศิริรัตโนปลักษณมหาบรมราชาภิเศกกาภิษิต” หมายความว่า “ทรงมีฉัตรเก้าชั้นอันเป็นฉัตรสูงสุด ทรงเข้าพิธีราชาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์” จากวรรคดังกล่าวมีคำศัพท์เฉพาะสำหรับพระมหากษัตริย์ คือ “บรมราชาภิเศก” และ “นพปดลเศวตฉัตร” ซึ่งเป็นพิธีกรรมและสัญลักษณ์สำคัญเพื่อแสดงสถานะความเป็นพระมหากษัตริย์

พระราชพิธีบรมราชาภิเษก เป็นโบราณราชประเพณีที่สืบทอดมายาวนาน เพื่อการเสด็จขึ้นครองราชย์โดยสมบูรณ์ของพระมหากษัตริย์ไทย ในพระราชพิธีประกอบด้วย พิธีสงฆ์พระมุนีราชาภิเษก พิธีถวายน้ำอภิเษก ณ พระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรราชอาสน์ และพิธีถวายสิริราชสมบัติและเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ณ พระที่นั่งภัทรบิฐ ในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ สำหรับเครื่องราชกกุธภัณฑ์นั้น เป็นเครื่องหมายสำคัญอย่างยิ่งของพระมหากษัตริย์ หนึ่งในนั้นคือพระนพปฎลมหาเศวตฉัตร เป็นฉัตร 9 ชั้น สำหรับพระมหากษัตริย์ที่ทรงรับพระบรมราชาภิเษกแล้ว ใช้แขวนหรือปักเหนือพระราชอาสน์ราชบัลลังก์ในท้องพระโรงพระมหาปราสาทราชมนเทียร ถือเป็นเครื่องราชกกุธภัณฑ์ที่สำคัญยิ่งกว่าราชกกุธภัณฑ์อื่น ๆ (Ministry of Culture, 2019, p. 111)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพิธีพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2394 โดยพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ได้ให้รายละเอียดพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ดังนี้

“...สมโภชพระสุพรรณบัฏเสร็จแล้ว จึงกำหนดพระฤกษ์ จะได้กระทำการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นวันวิสาขบูชาบรมมโหตรามหาเมฆคฤกษ์สมควรยิ่งนัก...ทรงรับน้ำพระพุทธรูปรัตนน้ำสังข์ทั้ง ๘ ทิศเสร็จแล้ว เสด็จพระราชดำเนินมาขึ้นบนพระที่นั่งภัทรบิฐ ผันพระพักตร์สู่อีสานทิศ พระครูพราหมณ์ ก็อ่านอิศวรเวทสรรเสริญเขาไกรลาส แล้วกราบบังคมทูลถวายสิริราชสมบัติ อันพระมหากษัตริย์จะครอบครองสืบต่อไป เจ้าพนักงานกราบบังคมทูลถวายพระมหาบวรเศวตฉัตร เป็นที่เฉลิมสิริราชสมบัติสำหรับพระบรมกษัตริย์สืบมา...” (Thipakornwong, 1934)

พระราชพิธีบรมราชาภิเษกจึงเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงถึงการได้มาซึ่งอำนาจโดยพิธีกรรม ซึ่งเป็นความชอบธรรมทางการเมืองโดยโครงสร้างต่อผู้ปกครองในด้านวิธีการได้มาซึ่งอำนาจที่ชอบธรรม โดยพิธีกรรมเป็นเครื่องมือทางการเมืองอย่างหนึ่งในการสร้างความชอบธรรมให้เป็นที่ยอมรับอย่างเป็นทางการในหมู่ประชาชน ไม่เพียงแต่พระราชพิธีบรมราชาภิเษกเท่านั้น แต่หากมีพระราชพิธีเลียบพระนครและพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ซึ่งมีความหมายสำคัญทางการเมืองเช่นกัน (Puckadthikom, 1985, p. 260) ด้วยพระราชพิธีเหล่านี้เกี่ยวข้องกับพิธีพราหมณ์ ซึ่งในคติทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเชื่อว่าพระมหากษัตริย์คือร่างอวตารของเทพเจ้า พระราชพิธีที่จัดขึ้นจึงเน้นย้ำสถานภาพของพระมหากษัตริย์ในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผู้ได้รับอำนาจจากสวรรค์เบื้องบนให้ลงมาบำบัดทุกข์บำรุงสุขบนโลกมนุษย์ เพื่อสร้างความเคารพยำเกรงให้แก่ราษฎรและยอมรับอำนาจการปกครองของพระมหากษัตริย์ว่ามีความชอบธรรม

4. ความชอบธรรมโดยคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา

ในพระปรมาภิไธยปรากฏคำว่า “จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ” หมายความว่า “ทรงเปรียบดุจพระจักรพรรดิราชผู้ยิ่งใหญ่ไปทั่วทั้งสี่ทิศ” โดย “พระจักรพรรดิราช” หมายถึง “พระราชผู้ยิ่งใหญ่กว่าราชาทั้งปวง” ซึ่งจักรวรรดิสุทร ปาฏิกวรรคที่มกนิยาย กล่าวว่าพระจักรพรรดิราชทรงเป็นราชาของโลก สมบูรณ์ด้วยรัตนะทั้ง 7 ประการ ปกครองโดยใช้เมตตาธรรม พระพุทธศาสนาเถรวาทมีคติว่าพระจักรพรรดิราชมีสถานะเป็น “มหาสมมติราช” เป็นผู้ได้รับเลือกให้เป็นผู้นำเพราะว่ามีธรรมเหนือคนทั้งปวง และธรรมที่ทรงประพจน์ นั่นคือ ทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร ดังนั้น พระจักรพรรดิราชทรงมีลักษณะเป็นธรรมราชาด้วย (Makanan, 2007, p. 35) ดังสร้อยพระปรมาภิไธยที่ว่า “ปรเมนทรรวมิกมหาราชาธิราช” คือ พระราชาผู้ทรงธรรมเหนือราชาทั้งปวง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับความเชื่อเรื่องบุญบารมีของผู้ปกครอง และการสืบทอดอุดมคติธรรมราชาจากหลักธรรมในพระพุทธศาสนา โดยความเชื่อเรื่องบุญบารมีได้ฝังรากลึกในสังคมไทยมาอย่างยาวนานและอำนวยประโยชน์ต่อการคงอยู่สถาบันกษัตริย์มาโดยตลอด พระองค์จึงไม่สามารถละทิ้งความเชื่อนี้ได้ (Teerawat, 1982, pp. 342-343) และทรงพยายามสร้างลักษณะพระมหากษัตริย์ให้เป็นพระจักรพรรดิหรือธรรมราชา ผู้มีคุณธรรมสูงสุดในทางโลกซึ่งทรงปกครองบ้านเมืองด้วยบารมีของพระองค์

พระคุณลักษณะส่วนพระองค์ที่ปรากฏในวรรคที่ว่า “...ศึกษาพิพัฒนสรรพโกศล สุวิสุทธิวิมลศุภศีลสมาจารย์ เพ็ชรญาณประภาไพโรจน์ อเนกโกฐสาธุคุณวิบุลยสันดาน...ตรีปิฎกาภิโกศลวิมลปริชา มหาอุดมบัณฑิตสุนทรวิจิตรปฏิภาณ...เมตตากุณาสีตลหุทัย...” ซึ่งกล่าวถึงพระคุณลักษณะที่เป็นผลจากการปฏิบัติพระองค์ตั้งแต่วัยเยาว์ทรงผนวชว่า “ทรงเป็นผู้เชี่ยวชาญสรรพวิชา ทรงมีศีลอันบริสุทธิ์ ทรงมีปัญญา ทรงประพจน์ดีประพจน์ชอบ ทรงพระปรีชารอบรู้ในพระไตรปิฎก ทรงเป็นนักปราชญ์ ทรงมีปฏิภาณที่ดี และทรงมีเมตตากุณาและพระทัยเย็น ”

ล้วนเป็นพระคุณลักษณะสำคัญในการปกครองบ้านเมืองตามคติพระพุทธศาสนา การเน้นย้ำคุณลักษณะดังกล่าว จึงเป็นการเสริมสร้างบารมีเพื่อดำรงสถานะพระจักรพรรดิราชอีกประการหนึ่ง

นอกจากนี้ บทบาทของพระมหากษัตริย์ตามโบราณราชประเพณี คือทรงเป็นพุทธมามกะและ อัครศาสนูปถัมภก ดังสร้อยพระปรมาภิไธย “พุทธาภิไธยรัตนสรณารักษ์” หมายความว่า “ทรงยึดถือพระรัตนตรัย เป็นที่พึ่งโดยมีพระพุทธเจ้าเป็นอาทิ” เนื่องด้วยพระองค์ทรงดำรงสมณเพศตั้งแต่อ่อนชันครองราชย์และทรงมีบทบาท ในการพระศาสนาโดยตลอด จึงทรงศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ประกอบกับพระพุทธศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตคนไทยมาอย่างยาวนานและเป็นศาสนาสำคัญประจำพระราชอาณาจักร การแสดงพระองค์เป็น พุทธมามกะและรับพระราชภาระในการอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนาของพระมหากษัตริย์ไทยจึงเป็นสิ่งสำคัญ เพราะความอยู่รอดปลอดภัยและความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา ย่อมหมายถึงความมั่นคงของสถานะ พระมหากษัตริย์และราชบัลลังก์ด้วย (Bundham, 2012, p. 16)

ความเชื่อเรื่องบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ที่ส่งผลให้อยู่ในสถานะพระจักรพรรดิราชหรือธรรมราชา รวมถึงการประพุดติพระองค์ตามที่กล่าวถึงในพระปรมาภิไธย จึงเป็นการสร้างความชอบธรรมทางการเมือง โดยอุดมการณ์ประการหนึ่งที่นำคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนามารองรับสถานะพระมหากษัตริย์ การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าทรงผนวชมาอย่างยาวนาน ทรงปฏิบัติอยู่ในพระธรรมวินัย และทรงเพียรศึกษา หาความรู้หลากหลายด้านมาตั้งแต่อ่อนครั้งครองราชสมบัติ ได้แสดงให้เห็นที่ประจักษ์ว่าทรงเป็นผู้มีบุญ ธรรม และความเหมาะสมกับการดำรงสถานะพระมหากษัตริย์ไทย

5. ความชอบธรรมโดยคติความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

ในพระปรมาภิไธยปรากฏคำว่า “สุทิสสมมุติเทพยพงศ” หมายความว่า “เชื้อสายแห่งสมมติเทพอัน บริสุทธิ์” ส่วนคำว่า “ทิพยเทพาวตาร” หมายความว่า “อวตารของเทพเจ้า” ซึ่งทั้งสองคำล้วนมีความหมายเกี่ยวเนื่อง กับการเป็น “สมมติเทพ” ตามคติเทวราชาของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คือ ยกย่องพระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนเทพ เจ้าที่อวตารลงมายังโลกมนุษย์เพื่อปราบทุกข์เข็ญ ดังเช่นพระนารายณ์อวตารลงมาเป็นพระรามเพื่อปราบทศกัณฐ์ โดยคติสมมติเทพเป็นความชอบธรรมทางอุดมการณ์อย่างหนึ่งที่แสดงถึงพระชาติกำเนิดอันวิเศษเหนือมนุษย์และ ทรงมีสถานะศักดิ์สิทธิ์ดุจเทพเจ้า เพื่อแสดงให้เห็นว่าทรงได้รับสิทธิ์ในการปกครองมาจากเทพเจ้าและมีพระราชอำนาจ เหนือบุคคลทั้งปวง

สำหรับความชอบธรรมในข้อนี้มีความขัดแย้งอย่างยิ่งกับแนวพระราชดำริทางการเมืองของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากทรงกำหนดสถานภาพแห่งสถาบันพระมหากษัตริย์ว่ามีลักษณะเป็น “มนุษย์” ไม่ใช่เทพเจ้าอันศักดิ์สิทธิ์ที่เอื้อไม่ถึง พระมหากษัตริย์ย่อมมีทั้งส่วนดีและส่วนไม่ดีตามธรรมดาของมนุษย์ และยังทรงถือว่าพระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนบิดามารดาอันเป็นที่พึ่งของราษฎรด้วย (Teerawat, 1982, pp. 201-202) จึงส่งผลให้คติเทวราชาถูกลดความสำคัญลงไป ดังความตอนหนึ่งในประกาศดาวหางปีระกา ตรีศก ว่า

“...พระเจ้าแผ่นดินคนทั้งปวงยกย่องตั้งไว้เป็นที่พึ่ง ใครมีทุกข์ร้อนถ้อยความประการใด ก็ย่อมมาร้องให้ ช่วยดังหนึ่งทารกเมื่อมีเหตุแล้วก็มาร้องหาบิดา มารดา เพราะฉะนั้นพระเจ้าแผ่นดินชื่อว่าคนทั้งปวงยกย่องให้เป็นบิดา มารดาของตัวแล้ว ก็มีความกรุณาแก่คนทั้งปวง ดังหนึ่งบิดา มารดา กรุณาแก่ผู้บุตรจริง ๆ โดยสุจริต...” (Mongkut, 1861)

เนื่องด้วยคติเทวราชามีความสัมพันธ์กับสังคมไทยมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว ดังเห็นได้จากการปฏิบัติของราษฎรต่อพระมหากษัตริย์ดุจเทพเจ้า รวมถึงพระนามพระมหากษัตริย์ที่มีความหมายเกี่ยวกับเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ดังนั้น การปรากฏคำศัพท์แสดงความเป็นสมมติเทพในพระปรมาภิไธยของพระองค์ จึงเป็นการเน้นย้ำความชอบธรรมทางการเมืองโดยอุดมการณ์อีกประการหนึ่ง ในการดำรงสถานะพระมหากษัตริย์ไทยที่สืบทอดกันมาตั้งแต่ครั้งสมัยอยุธยา ตลอดจนแสดงความสูงส่งและศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์ แต่ในเชิงปฏิบัติไม่ได้หมายความว่าพระองค์จะได้รับอำนาจจากทวยเทพมาปกครองแต่อย่างใด ส่วนในเชิงสัญลักษณ์อย่างพระปรมาภิไธยนั้น มักเน้นความงดงามทางภาษาโดยส่วนมาก เนื่องจากเป็นพระนามสำหรับผู้ปกครองแผ่นดิน จึงต้องมีความละเอียดบรรจงในการเลือกสรรถ้อยคำที่สื่อถึงความวิเศษและความสิริมงคลต่อผู้เป็นเจ้าของพระนาม

บทสรุป

จากการศึกษาความชอบธรรมทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในพระปรมาภิไธยของพระองค์ พบว่า มีลักษณะความชอบธรรมทางการเมืองทั้งหมด 5 ประการ ได้แก่ (1) ความชอบธรรมโดยหลักการมหาชนนิรโสมมติ (2) ความชอบธรรมโดยพระชาติกำเนิด (3) ความชอบธรรมโดยพิธีกรรม (4) ความชอบธรรมโดยคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา และ (5) ความชอบธรรมโดยคติความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ความชอบธรรมทางการเมืองดังกล่าวเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยเน้นย้ำสิทธิธรรมในการสืบราชสันตติวงศ์ของพระองค์ที่มีพร้อมอยู่แล้วแต่เดิมและเป็นหลักประกันพระราชสถานะของพระองค์ในการดำรงสถานะพระมหากษัตริย์แห่งราชอาณาจักรสยามให้มีความมั่นคงและถูกต้องตามจารีตประเพณี โดยพระปรมาภิไธยที่ทรงกำหนดแบบแผนใหม่ถูกใช้เป็นเครื่องมือแสดงถึงความชอบธรรมทางการเมือง อย่างไรก็ตาม ความชอบธรรมทางการเมืองที่ปรากฏในพระปรมาภิไธยของพระองค์ เป็นเพียงความชอบธรรมในทางสัญลักษณ์เชิงภาษาเท่านั้น ซึ่งมีทั้งความสอดคล้องและไม่สอดคล้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงหรือการปฏิบัติพระองค์อย่างเป็นรูปธรรม อาจเป็นเพียงแค่อุดมการณ์ความเชื่อ ดังนั้น ภาษาจึงไม่อาจบ่งบอกความชอบธรรมทางการเมืองอย่างเต็มที่ประจักษ์ได้ตลอด ดังคำที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวไว้ว่า “ความชอบธรรมทางการเมืองในทุกสังคมมีความหมายเกินตัวอักษรเสมอ” (Katasila & Tansun, n.d., p. 462)

ข้อเสนอแนะ

ความชอบธรรมทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในพระปรมาภิไธยย่อมมีความแตกต่างจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงหรือการปฏิบัติพระองค์ จึงควรคำนึงถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในประวัติศาสตร์และใช้หลักฐานเอกสารชั้นต้นที่มีความน่าเชื่อถือประกอบการศึกษาเพื่อวิเคราะห์ข้อมูลเชิงลึก นอกจากนี้ อาจศึกษาวิเคราะห์พระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือพระมหากษัตริย์พระองค์อื่นในด้านต่าง ๆ เช่น พระคุณลักษณะส่วนพระองค์ที่ปรากฏในพระปรมาภิไธย คติความเชื่อทางศาสนาที่ปรากฏในพระปรมาภิไธย เป็นต้น

References

- Banharn, C. (2009). *Political modernity along the lines of Rama IV's initiatives*. [Master thesis, Srinakharinwirot University]. Retrived from http://thesis.swu.ac.th/swuthesis/His/Chonlapoom_B.pdf (in Thai)
- Bundham, D. (2012). *The great king and buddhism*. Bangkok: Amarin Printing & Publishing. (in Thai)
- Bunnag, P. (2000). *The official title of his majesty the king of Rattanakosin period* (3rd ed.). Bangkok: Chulalongkorn University Press. (in Thai)
- Chandransu, T. (2011). The political view of King Rama IV on the institution of monarchy. *The 1st STOU Graduate Research Conference*, Bangkok, 47-55. (in Thai)
- Damrong Rajauphab, H.R.H. Prince. (1946). *Memory*. (n.p.). (in Thai)
- Katasila, S., & Tansun, S. (n.d.). Political legitimacy. *Academic papers for political development plan*. Retrived from http://pirun.ku.ac.th/~fsocsrt/image/a_sarttarin_001.pdf (in Thai)
- Lertsomporn, V. (n.d.). Thai government with political legitimacy. *King Prajadhipok's Institute*. Retrived from <http://kpi.ac.th/public/index.php/knowledge/book/data/408> (in Thai)
- Makanan, A. (2007). *The Thai elite's conception of Chakravartin, 1629-1851*. [Master thesis, Chulalongkorn University]. Retrived from <http://cuir.car.chula.ac.th/handle/123456789/14768> (in Thai)
- Ministry of Culture. (2019). *The royal coronation ceremony 2019*. Bangkok: Rung Silp Printing. (in Thai)
- Mongkut, His Majesty King. (1861). *Meeting to announce the reign of King Rama IV part 5*. Bangkok: Sophonphiporn Thanakorn Printing. (in Thai)
- Mongkut, His Majesty King. (1958). *Pali writings by his majesty king Rama IV about the history of Rattanakosin period, Luang Yanwichit translated into Thai*. Bangkok: Chanwa Printing. (in Thai)
- Mongkut, His Majesty King. (2005). *Collection of writings by his majesty king Rama IV, his majesty rama IV's royal writing*. Bangkok: Kurusapa Business Organization. (in Thai)
- Office of the Royal Society. (2011). *Royal institute dictionary, 2011*. Retrived from <https://dictionary.orst.go.th> (in Thai)
- Pakdeekham, S. (2019). *After the Khmer-Thai word*. Bangkok: Matichon. (In Thai)
- Princess Maha Chakri Sirindhorn Foundation. (2011). *Directory king of Thailand*. Bangkok: Nanmeebooks Publications. (in Thai)
- Puckadhikom, C. (1985). An analytical study on the legitimacy of the absolute monarchy in the Ayudhya period. *NIDA Development Journal*, 28(2), 250-275. (in Thai)
- Teerawat, N. (1982). *The political thought of King Mongkut*. [Master thesis, Chulalongkorn University]. Retrived from <http://cuir.car.chula.ac.th/handle/123456789/17578> (in Thai)

- The Government Public Relations Department. (2019). *The official title of his majesty the king in the royal golden plaque. The Coronation of King Rama X*. Retrived from <http://phralan.in.th/coronation/vocabdetail.php?id=52> (in Thai)
- Thipakornwong, Chao Phraya. (1934). *The history of Rattanakosin period in reign King Rama 4*. Bangkok: Phra Chan Printing. (in Thai)
- Weber, M. (1958). *The three types of legitimate rule*. (Hans Gerth Trans.). *Berkeley Publications in Society and Institutions*, 4(1), 1-11.